

ВНУТРІШНЄ ПЕРЕКОНАННЯ ПРОКУРОРА ТА ЙОГО РОЛЬ У ПРОЦЕСІ ДОКАЗУВАННЯ

Проаналізовані наукові підходи до визначення поняття «внутрішнє переконання прокурора». Досліджені соціальні, психологічні та логіко-гносеологічні аспекти внутрішнього переконання прокурора у процесі доказування.

Ключеві слова: внутрішнє переконання, прокурор, збір та оцінка доказів, пізнавальна діяльність, мислення, правосвідомість.

Постановка проблеми. Процес доказування являє собою пізнання фактів і обставин, які є об'єктами пізнавальної діяльності для слідчого та судді. Пізнавальний процес не можна розглядати у відриві від соціальних факторів. Пізнання у процесі доказування необхідно розглядати як єдність логіко-гносеологічного, соціального та психологічного аспектів. Враховуючи, що кримінально-процесуальне пізнання, частиною якого є збір і оцінка доказів, має ще й засвідчувальну сторону та проявляється у процесуальній формі, тому пізнавальну діяльність прокурора необхідно розглядати як єдність логіко-гносеологічних, соціальних, психологічних та процесуальних факторів.

Ступінь наукової розробки проблеми. Проблема внутрішнього переконання прокурора була об'єктом дослідження вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема, І.Я. Фойницького, Н.В. Жогіна, А.Р. Ратинова, В.Е. Коновалової, В. Я. Марчака, В.Ю. Шепітько, В.Д. Берна, М.М. Михеєнка, С.М. Смокова, М.І. Єнікеєва та ін. Утім, науковці досліджували це питання переважно у кримінально-процесуальному ключі, з погляду юридичної психології питання не вивчалось.

Мета статті – визначення змісту та структури поняття внутрішнього переконання прокурора та його ролі у процесі доказування.

Виклад основного матеріалу. Внутрішнє переконання прокурора – це складне багатогранне поняття, яке виступає як передумова, як процес і як результат пізнавальної діяльності слідчого. Суттєву роль у формуванні внутрішнього переконання відіграють такі різні за своєю сутністю поняття, як інтуїція та правосвідомість. Водночас внутрішнє переконання слідчого є основою для формування висновків у справі.

У юридичній літературі відсутня єдина позиція науковців відносно природи та змісту поняття внутрішнього переконання, а також факторів, що впливають на формування останнього. Власне, поняття внутрішнього переконання прокурора та суду формувалося на основі теорії ві-

льної оцінки доказів з середини ХІХ ст.. В Україні це поняття стало предметом прискіпливої уваги в період розробки та першого досвіду застосування Статуту кримінального судочинства 1864 року. Зрештою, поняття внутрішнє переконання досліджувалось в аспекті характеристики та оцінки доказів у різних системах кримінального процесу. В дореволюційній процесуальній літературі всіляко підкреслювалось, що оцінка доказів «за внутрішнім переконанням і совістю» - це не вирішення справи «відповідно до власних вражень (почуттів) або на вільний розсуд». Як відзначав відомий російський юрист ХІХ ст. І.Я. Фойницький, «для того, щоб внутрішнє переконання не перейшло в особистісне свавілля, закон, не обмежуючи суддю легальними правилами, піклується про формування його переконання, забезпечуючи певні умови і порядок, при яких будь-яка розсудлива людина при тих самих умовах і обставинах дійде тих самих висновків, що й суддя. Правила подібних умов і порядку мають високе значення: вони встановлюють межу між свободою судді та суддівським свавіллям» [1].

І.Я. Фойницький та наукова громада юристів ХІХ ст. були тотожні у визначенні принципів формування внутрішнього переконання прокурора: робити висновки на підставі доказів, перевірених у порядку, передбаченому законом; розглядати, вивчати й оцінювати всі докази по справі; оцінювати докази в їх сукупності, а також оцінювати кожен доказ відповідно до його природи та зв'язку зі справою.

Отже, науковці розглядали поняття «внутрішнє переконання» не як явище, що осягло суб'єкт оцінки доказів, а як акт мислення, пов'язаний з усвідомленням обставин справи, що й виступає основним критерієм формування переконання прокурора.

Напрацювання дореволюційних учених щодо поняття внутрішнього переконання було сприйнято й радянськими процесуалістами: «внутрішнє переконання прокурора або судді – це розумна впевненість у правильності їх висно-

вків по справі, досягнута ретельним та всебічним дослідженням обставин справи і походить від достовірно встановлених обставин справи», - відзначав радянський дослідник теорії доказів Н.В. Жогін [2, с. 221].

З психологічного погляду, переконання – це впевненість, відсутність сумнівів у істинності висновків. Сумнів, як складний психічний стан включає «усвідомлення недоведеності, не переконаності, переживання незадоволення тим, що видається за істину, за вирішення поставленого завдання» [2, с. 15]. Як вважає основоположник кримінальної психології А.Р. Ратинов, у процесі доказування сумніви відіграють позитивну роль, оскільки стимулюють до пошуку нових даних з метою спростування сумнівів. Відповідно до психологічної термінології почуття впевненості та сумніву є інтелектуальними емоціями. Отже, внутрішнє переконання характеризує психічний стан суб'єкта доказування, тобто не тільки прокурора або судді, але й інших учасників цього процесу й тому з повним правом може вважатися елементом основ психології доказування [2, с.16].

Вітчизняні науковці відзначають, що в кримінально-процесуальному законі відносно оцінки доказів використовується поняття «внутрішнє переконання прокурора» [4, 5]. Переконання, як відношення суб'єкта до своїх знань, висновків і рішень, як почуття впевненості – це, на думку вчених, психологічна категорія, що підкреслюється першою частиною терміна – «внутрішнє». Повна переконаність є психологічною гарантією правильності рішень, прийнятих у процесі судочинства.

Автор погоджується з позицією відомого вченого-процесуаліста М.М. Михеєнко, який стверджував, що важливе значення для розкриття ролі внутрішнього переконання в оцінці доказів мають психологічний і гносеологічний аспекти. У психологічному аспекті внутрішнє переконання можна розглядати в динаміці (як процес його формування) і статично (як результат). У ході його формування створюється власна думка, є подоланими й усуненими сумніви, невпевненість. Зрештою слідчий, прокурор чи суддя приходять до внутрішнього переконання як стану твердої впевненості у правильності своїх висновків, рішучості зафіксувати їх у процесуальних документах і при необхідності публічно їх висловити, готовності відстоювати їх у відповідних (процесуальних та інших) інстанціях, нести за них відповідальність. У гносеологічному аспекті внутрішнє переконання — це знання як про окремі фактичні обставини, що становлять пред-

мет доказування, так і про висновки по справі, у тому числі й ті, що стосуються юридичної оцінки, кваліфікації встановлених фактів, обставин, подій тощо [6, с.44].

Етапи формування внутрішнього переконання прокурора складаються із пізнавальної, конструктивної, комунікативної, виховної, організаційної та засвідчувальної діяльності. До джерел, які формують внутрішнє переконання прокурора, відносять показання свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених, речові докази, висновки експертизи, протоколи з відповідними додатками, складені уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових дій та інші документи. Крім того, до джерел, які впливають на внутрішнє переконання вчений зарахував і непроцесуальні джерела: професійні знання, життєвий досвід і досвід роботи, передбачення перспективи, інтуїція, настрої, оперативно-розшукова інформація, вказівки прокурора, начальника слідчого підрозділу, вказівки та поради інших непроцесуальних посадових осіб тощо [7].

Харківські дослідники В. Коновалова і В. Шепитько [4] вважають, що категорія «внутрішнє переконання», за своїм змістом виражає суб'єктивну впевненість відповідно до суб'єктивної оцінки об'єктивно існуючих обставин або фактів. Суб'єктивність внутрішнього переконання, як його форма, не тільки не виключає, а навпаки, припускає об'єктивний зміст. Тому внутрішнє переконання виступає однією з форм відображення об'єктивної дійсності. Будучи за своїм змістом відбиттям об'єктивної дійсності, внутрішнє переконання, як вважають науковці, не виконує ролі критерію істинності пізнаваного у кримінальній справі. Критерієм істини в цій сфері, як і у всіх інших сферах пізнання, на думку авторів, є практика [4].

У своєму формуванні внутрішнє переконання проходить безліч етапів, починаючи від почуттєвого і завершуючи логічним. Серед них можна виділити кілька основних: 1) аналіз певних обставин, матеріалів (цьому етапу передують почуттєве пізнання); 2) зіставлення результатів аналізу з іншими матеріалами (тут велике значення мають минулий досвід, рівень знань особи в досліджуваній галузі); 3) синтез, що передбачає створення основи для почуття переконання.

Обґрунтованість внутрішнього переконання є його невід'ємною властивістю, оскільки становить необхідну змістову основу структури розумових процесів при формуванні внутрішнього переконання. Внутрішнє переконання має відповідати певним вимогам національного законо-

давства: ґрунтуватися на доказах, зібраних у встановленому законом порядку; докази повинні бути перевіреними; кожен доказ має бути розглянутий окремо і в сукупності з іншими доказами; виходити з усебічного, повного та об'єктивного розгляду матеріалів справи.

Як справедливо підкреслював М. Єнікеєв [8], людина особливо чутлива до перших яскравих вражень, тому слідчий не може виходити тільки з того, переконують чи не переконують його окремі відомості, факти. Внутрішнє переконання прокурора повинно обґрунтуватися системою доказів. Для визначення значимості, вірогідності та достатності доказів існують об'єктивні критерії. Як відзначає вчений, «внутрішнє переконання як загальна передумова оцінної діяльності прокурора означає лише його волю від зовнішніх примусів, необмеженість у пошуках істини» [8, с. 381]. Отже, внутрішнє переконання прокурора забарвлене емоційно-вольовими характеристиками як знання, що формується у сфері суспільних відносин.

У юридичній психології окремо вивчається етичний аспект внутрішнього переконання прокурора: «...внутрішнє переконання, як етична категорія, представляє собою раціональну основу моральної діяльності особистості, що дозволяє останній здійснювати ті або інші дії свідомо, з розумним усвідомленням необхідності та доцільності певної поведінки», - стверджувала Т. Москальова [9, с.91].

Внутрішнє переконання, будучи морально-етичною категорією, пов'язане з іншою етичною категорією, такою як совість. Адже совість проявляється у формі розумного усвідомлення морального значення своїх дій і вчинків. Слідчий оцінює свої дії та рішення від власного імені, виходячи з особистісних уявлень про справедливість, обов'язок, коректність, доцільність тощо.

Варто акцентувати увагу ще на одному з аспектів внутрішнього переконання прокурора – його зовнішній вияв обов'язково повинен аргументуватися й обґрунтуватися у ході оцінки доказів і прийняття рішень по справі. На думку автора, внутрішнє переконання прокурора варто розглядати як систему елементів, що утворюють нове та складне явище. Елементами внутрішнього переконання, як поняття, що має неоднорідну природу, необхідно розглядати: 1) індивідуальні знання прокурора, якими останній володів до акту оцінки доказів; 2) процес і обставини, в яких відбулося пізнання інформації; 3) усвідомлення прокурором міри своєї незалежності у процесі оцінки доказів; 4) емоційний стан проку-

рора при дослідженні й оцінюванні доказів; 5) вольовий стимул, що спонукає прокурора до певних практичних дій; 6) зовнішня обґрунтованість і аргументованість прийнятого рішення у процесуальних актах.

Безперечно, що правосвідомість є основою формування внутрішнього переконання прокурора. Саме на підставі знання права, ставлення до принципів і норм права формується внутрішнє переконання прокурора. На думку автора, правосвідомість прокурора є передумовою виникнення внутрішнього переконання. Передумова – це те, що передує та є необхідною умовою внутрішньому переконання, але передумова не породжує внутрішнє переконання. Передумовою формування внутрішнього переконання прокурора можна вважати його автономність (незалежність) у процесі збирання й оцінки необхідних доказів.

Отже, вищевикладений матеріал дозволяє автору стверджувати, що внутрішнє переконання прокурора – це психологічний, емоційно-інтелектуальний стан слідчого, який полягає у почутті впевненості та правильності застосування знань і методів, у коректності оцінки доказів, у правильності зроблених умовиводів. Гносеологічний аспект внутрішнього переконання прокурора полягає у впевненості щодо правильного використання спеціальних знань і безпомилковості всього процесу доказування. Логічний аспект розкривається через переконання в правильності логічних операцій у ході розслідування справи. У світлі правосвідомості прокурора можна виділити й процесуальний аспект внутрішнього переконання: це почуття впевненості, що в процесі збирання, оцінки та фіксації доказів не були порушені норми, встановлені кримінально-процесуальним законом.

Передумовою формування внутрішнього переконання прокурора у процесі доказування є правосвідомість, як суб'єктивний фактор, та незалежність, як об'єктивний. Підставою для внутрішнього переконання є інформація, яку отримав прокурор під час формування доказової бази. Важливою складовою правосвідомості прокурора є його правова психологія, яка містить психологічні якості самого прокурора, а також його почуття, ціннісні орієнтації, настрої, бажання, що зумовлені його професійним спрямуванням.

Список літератури

1. Фойницький І.Я. Курс уголовного судопроизводства. Т.1, Т.2. / Под ред. А.В. Смирнова СПб.: Альфа, 1996. - 607 с.
2. Теория доказательств в советском

уголовном процессе / Отв. ред. Н. В. Жогин. – М.: Юридическая литература, 1966. – 580 с.

3. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. - М.: Изд-во ВШ МООП СССР, 1967. - 290 с.

4. Коновалова В. Е., Шепитько В. Ю. Основы юридической психологии: Учебник. – Х.: Одиссей, 2005. – 352 с.

5. Берназ В. Д., Смоков С. М. Рішення слідчого (криміналістичний, процесуальний та психологічний аспекти): Монографія. – Одеса: Вид-во Одеського юридичного ін-ту НУВС, 2005. – 152 с.

6. Михеєнко М. М. Принцип вільної оцінки доказів у радянському кримінальному процесі // Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні. — К.: Юрінком Інтер, 1999. — С. 140-150.

7. Смоков С.М. Внутрішнє переконання

слідчого і його роль при прийнятті процесуальних рішень. Автореферат дисертація на здобуття наук. ступеня кандидата юр. наук. - Київ, 2002. – 19 с.

8. Еникеев М. И. Основы общей и юридической психологии: Учебник. – М.: Юристъ, 1996. – 631 с.

9. Москалькова Т.Н. Этика уголовно-процессуального доказывания. - М.: Спарк, 1996. – 125 с.

10. Марчак В. Я. Використання спеціальних психологічних знань у досудовому слідстві: Монографія / В. Я. Марчак. – Чернівці: Рута, 2005. – 152 с.

11. Психологія судового розгляду кримінальних справ : Монографія / М.В. Костицький, В.Я. Марчак, О. К. Черновський, А. В. Федіна. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – 400 с.

Стаття надійшла до редколегії 7 червня 2012 року.

Рекомендована до опублікування у “Віснику” членом редколегії М.К. Якимчуком.

O.V. Semenکو

Inner belief of the Attorney and his role in the process of proving

Summary

In article scientific approaches to definition of concept «internal belief of the Attorney» are analysed. Social, psychological and logic-gnosiological aspects of internal belief of the investigator during proving are studied.

Keywords: internal belief, Attorney, gathering and an assessment of proofs, cognitive activity, thinking, sense of justice.

O.V. Semenکو

Внутреннее убеждение прокурора и его роль в процессе доказывания

Аннотация

Проанализированы научные подходы к определению понятия «внутреннее убеждение прокурора». Изучены социальные, психологические и логико-гносеологические аспекты формирования внутреннего убеждения прокурора в процессе доказывания.

Ключевые слова: внутреннее убеждение, прокурор, сбор и оценка доказательств, познавательная деятельность, мышление, правосознание.